

ІЗ ДОСВІДУ ОБҐРУНТУВАННЯ НЕОБХІДНОСТІ РЕФОРМ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЮ ДУМКОЮ УКРАЇНИ СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.

Віктор ДЖУНДІЄТ,

здобувач кафедри історії права та держави юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Summary

This article studies the views of certain leaders of social and political movements in Ukraine of 19th c. (P. Pestel), as well as of the representatives of the Ukrainian secret political organization called the Brotherhood of Saints Cyril and Methodius that was founded in Kyiv in late 1845. The policy documents drafted by the Brotherhood are assessed through the prism of reforms intended to overthrow the political regime existed in the Empire in 19th c. and to build a future society that would fit into their own political and legal concept.

Key words: monarchy, constitutional draft law, "Russkaya Pravda" P. Pestel, Brotherhood of Saints Cyril and Methodius, Federation of Slavic Peoples.

Анотация

В статье анализируются взгляды отдельных деятелей общественно-политического движения Украины XIX в. (П. Пестель) и представителей украинской тайной политической организации под названием Кирилло-Мефодиевское братство, возникшее в Киеве в конце 1846 г. Разработанные ими программные документы рассматриваются через предложенные авторами преобразования, направленные на ликвидацию в Российской империи XIX в. существующего политического режима и построение нового общества в рамках собственной политико-правовой концепции.

Ключевые слова: самодержавие, конституционный проект, «Русская правда» П. Пестеля, Кирилло-Мефодиевское братство, федерация славянских народов.

Постановка проблеми. Середина ХІХ ст. стала періодом проведення «великих реформ» у Росії, пов'язаних із ліквідацією кріпосного права для поміщицьких селян і наділенням їх земельною власністю. Позаяк більша частина сучасної України входила до складу Російської імперії, українське селянство було також утягнуте в трансформаційні процеси. Необхідність радикальних змін у країні, природно, обґрунтувала держава в особі, насамперед, її глави – російського імператора, органів влади, найближчих до монаршого дому, інтелігенції. Своє бачення висловлювали й представники української духовної сфери, громадські діячі, зрештою, громадянське суспільство, яке з великими перешкодами долало свій тернистий шлях в умовах російського абсолютизму.

Потреба у вивченні історії реформування суспільних відносин нині для України є нагальною й необхідною. Підписання Україною договору про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС) 27 червня 2014 р. спонукає до виконання першою взятих на себе зобов'язань. Вони передбачають реформування окремих політичних інститутів, зокрема судової системи, прокуратури, системи пенсійного забезпечення, відповідно до вимог законодавства ЄС. З огляду на те, що в історії України другої половини ХІХ ст. мали місце комплексні перетворення,

що стосувалися різноманітних сторін суспільного життя, у статті маємо намір ознайомити широкий читачський загал з окремими політичними проектами, що передували епосі «великих реформ».

Актуальність теми. На загал, аналіз проектів перетворень політичної системи Російської імперії та України як її складової частини завжди були в центрі уваги дослідників. Проте в період перебування України у складі Радянського Союзу автори здебільшого висвітлювали й аналізували ті частини документів і під тим кутом зору, що були основою марксистсько-ленінської ідеології. З розпадом СРСР, скасуванням однопартійності гегемонія «права на істину» комуністичної ідеології була ліквідована. З'явилася низка робіт П. Захарченка, О. Копиленка, О. Киянської, Н. Прозорової, М. Томенка, у яких автори розглядають проекти реформ представників громадсько-політичного руху в Україні першої половини ХІХ ст. комплексно, помітно уникаючи заангажованості.

Мета статті – реконструювати та проаналізувати комплекс заходів, пропонованих представниками української правової думки та культурної інтелігенції, щодо соціального, політичного, економічного реформування суспільних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проект конституції

одного з керівників декабристського антифеодального руху в Україні 1820-х рр., німця за національністю, російського дворянина й офіцера за станом належністю, лютеранина за віросповіданням П. Пестеля під назвою «Руська правда» вважається першою республіканською програмою в історії російського революційного руху [1, с. 132], вона стала «результатом колективної творчості найбільш революційної частини декабристів» [2, с. 14]. Щоправда, П. Пестель не встиг закінчити роботу над проектом. Із десяти глав, що передбачалося розробити, він підготував лише п'ять.

Документ проголошував рівність усіх перед законом, ліквідацію станових привілеїв і кріпосного права. П. Пестель писав: «Рабство має бути рішуче скасоване, і дворянство повинно неодмінно відмовитися від мерзенної переваги володіти іншими людьми» [3, с. 66].

Виходячи із принципу верховенства не влади над народом, а народу над владою, права народу обирати органи влади й обов'язок влади виражати волю народу, автор проголошував: «Народ руський не є належним нікому» [4, с. 72].

Обстоювання особистих свобод дало підстави радянському дослідникові В. Покровському зарахувати П. Пестеля до представників школи природного права. Останній,

на думку вченого, «намагається наповнити теорію природного вільного стану особистості прогресивним революційно-демократичним змістом» [5, с. 34]. Услід за В. Покровським такої думки дотримувався український учений В. Кульчицький [6, с. 3–10].

Вища законодавча влада належала Народному віче, що обиралося на 5-літній термін у кількості 500 осіб. Виконавчою владою наділялася Державна дума, до складу якої входило п'ять осіб, обраних на п'ять років, їй належало здійснювати контроль над діяльністю всіх міністерств.

Органом вищої контрольної (блюстительної) влади мав стати Верховний Собор, кількість членів якого становила 120 осіб з довільними повноваженнями. До його складу обиралися найбільш заслужені жителі країни. На нього, зокрема, покладалися повноваження здійснення своєрідного конституційного контролю.

Держава поділялася на області, округи (губернії), повіти й волості. На думку сучасної російської дослідниці В. Бокової, Пестелівська конституція в цій частині «... має пряму аналогію з територіальною організацією і формою правління Стародавньої Спарти, створеною легендарним законодавством Лікурґа» [7, с. 324–336]. Звернемо увагу на те, що до складу Української губернії із центром у Харкові П. Пестель включив, власне, Харківщину, Полтавщину, Катеринославщину, а також внутрішні російські округи із переважно українським етносом – Воронезьщину та Курщину [3, с. 66]. Цим фактом П. Пестель знову засвідчив, що частина етнічних українських земель включена до складу Росії безпідставно. Адміністративно-розпорядчу владу на місцях, відтак, здійснювали окружні, повітові й волосні правління. Місцеві органи влади мали обиратися терміном на один рік.

Не залишає декабрист-мислитель шансів на розвій власної державності жодному народові, а передусім молдаванам. Нагадаємо, в 1774 р. за Кючук-Кайнарджийським мирним договором Молдавія потрапила під протекторат Росії. За умовами Бухарестського миру, укладеного в 1812 р., частина цієї території – між Прутом і Дністром – відійшла до Росії, де її називали Бессарабією. Відтак,

автор централізаторського проекту Конституції вбачає подальший розвиток Молдови не в статусі незалежної держави, а в складі цілісного російського державного організму. При цьому приєднання «Господарства Молдаванського» мало відбутися шляхом «придбання ... , і всі зусилля мають бути вжиті, щоб ці області зрусифікувати і зробити їх однорідними частинами одного й того самого цілого, себто держави російської» [3, с. 66]. Спосіб, яким П. Пестель мав намір від імені Росії «придбати» Молдавію, ніде ним не означений і не пояснений.

На загал, дослідники не мають усталеної оцінки пропонованим П. Пестелем перетворенням у сфері управління державою. Якщо радянська література в основному визнавала «Руську правду» П. Пестеля найвидатнішою пам'яткою революційного минулого першої чверті XIX ст. [8, с. 73], а «проблему державності автор проекту розглядав як проблему демократичну» [9, с. 109], то сучасна література не така однозначна в оцінках. На сьогодні деякі історики вбачають в авторі конституційного проекту прибічника антидемократичного політичного режиму, а в державі, яку він хотів збудувати, «проглядається тоталітарна сутність» [10, с. 78–112] й авторитарний за формою, проте соціалістичний за змістом характер [11, с. 125 – 138].

Автор проекту конституції вважав, що нормальне існування держави має забезпечуватися рівновагою прав і обов'язків між державою й суспільством. Позбавлення народу природних прав і перенесення на його плечі всіх суспільних обов'язків неодмінно призведе до ліквідації чинного політичного ладу. Саме нині, стверджував П. Пестель, прийшов час «оновити пружини цього старого фізичного й політичного організму».

Як бачимо, конституційний проект П. Пестеля передбачав кардинальні зміни політичного устрою країни із беззастережною ліквідацією кріпосного права. У «Руській правді» промовисто афішуються принципи природного права, теоретичні засади якого напрацьовано мислителями доби Просвітництва. Мовимо, насамперед, про особисті права і свободи, рівність усіх перед законом, створення

вищих представницьких органів влади з поділом їх на законодавчу, виконавчу й судову. Саме ці положення закладено в основу Конституції США 1787 р., низки конституційних актів Франції кінця XVIII ст., виразно виявляються в конституціях західноєвропейських країн XIX ст. Попри очевидний демократичний поступ проекту П. Пестеля, у силу історичних обставин, він так і не отримав шансу на практичну реалізацію в межах Російської імперії.

Українська національна інтелігенція, як слушно відзначає сучасний дослідник українського права П. Захарченко, також не стояла осторонь значимих загальнодержавних суспільно-політичних процесів [12, с. 64]. Першим на теренах Російської імперії, хто заявив про необхідність створення незалежної української республіки у складі федерації слов'янських народів, стало Кирило-Мефодіївське товариство, яке діяло у м. Києві впродовж 1846–847 рр. та спиралося на традиції українського визвольного й автономістського руху. Таємне товариство в Україні з'явилося в період активізації загальнослов'янського руху під впливом визвольних ідей періоду назрівання загальноєвропейської революційної кризи, що у 1848 р. отримає назву «весна народів». Учасниками товариства стали здебільшого студенти, викладачі та співробітники Київського університету. Провідну роль серед них відігравали Г. Андрузький, В. Білозерський, М. Гулак, М. Костомаров, Т. Шевченко та інші.

В ідейних позиціях братчиків відчувається вплив українського автономізму кінця XVIII–початку XIX ст., польських рухів і декабристських програм. Відчутним було також християнське спрямування, що позначилося не лише на його назві, а й на формі самої організації, яка наслідувала старі українські церковні братства, та на програмному документі – «Книзі буття українського народу» (інша назва – «Закон божий»). Головним завданням визначалося досягнення християнських ідеалів справедливості, свободи, рівності в поєднанні з національною незалежністю, демократією, освітою кожного слов'янського народу.

У програмі відстоювалося месіанство українського народу: найбільш пригноблений і зневажений,

а водночас – найбільш волелюбний та демократичний, він, сподівалися братчики, росіян звільнить від їхнього деспотизму, а поляків – від аристократизму [13, с. 142].

Програма вироблялася в гострих дискусіях, передусім між М. Костомаровим, Т. Шевченком і П. Кулішем. Проте члени братства не протиставляли своїх позицій, а узгоджували їх, шукали компромісних рішень. У результаті те, на чому П. Куліш наголошував в національному питанні, М. Костомаров – в християнській і загальнолюдській етиці, Т. Шевченко – в соціальних проблемах, увійшло до «Книги буття українського народу».

Значне місце в документах братства, яке в матеріалах слідства, проведеного царською «охранкою», подекуди красномовно називалося «Украинско-славянское общество», відводилося устрою майбутньої держави. Державну незалежність країни з усенародно обраним главою держави братчики уявляли у федеративному союзі так само незалежних республік. Кожний суб'єкт федерації, як, зрештою, і саму федерацію, мав очолювати правитель, обраний усім народом незалежно від родовитості та майнового цензу [14, с. 39].

З метою вирішення питань усієї федерації слов'янських республік, автори проекту пропонували запровадити найвищий консультативно-регулювальний орган – Сейм або Слов'янську раду. Для захисту держави від зовнішніх ворогів передбачалося створити регулярне військо [15, с. 323].

Окремі робочі проекти, вилучені під час обшуку братчиків, належать перу 19-річного студента Г. Андрузького. Дві чернетки під робочою назвою «Проект досягнення можливого ступеня рівності і свободи, переважно у слов'янських землях» та «Ідеал держави» хоч і відзначаються схематизмом і поверховістю, проте дають уявлення про те, які думки панували в середовищі учасників таємного товариства.

У вказаних проектах Г. Андрузький спочатку обстоював самодержавне правління в Росії; згодом обмежив імператора представницькими органами влади; зрештою, еволюціонував до запровадження республіканської форми правління.

Хаос у викладі притаманний багаченню автора щодо майбутнього станового суспільства в Росії. Якщо в першому варіанті чернетки йшлося про ліквідацію дворянства як стану, то у другому – мова велася лише про законодавче звуження їхніх прав та надання селянам можливості викупитися із кріпацького стану. Така непослідовність здивувала навіть слідчого, який вів кримінальну справу проти членів Кирило-Мефодіївського братства. «Так написані проекти Г. Андрузького, – констатував чиновник, – без системи, без глибоких переконань: спочатку говорить одне, потім інше, але повсюди собі суперечить» [16, с. 413].

Однак останній варіант під назвою «Начерки Конституції Республіки», що був вилучений під час обшуку на засланні у Петрозаводську, видається нам значно конструктивнішим і системнішим. Особлива увага приділена самоврядуванню у майбутній Республіці, в основі якої має бути громада. Автор конструює механізм діяльності адміністративно-територіальних одиниць, тобто штатів, областей, округів. Серед штатів виділяються такі: 1) Україна з Чорномор'ям, Галичиною та Кримом; 2) Польща з Познанню, Литвою і Жмуддю; 3) Бессарабія з Молдавією та Валахією; 4) Остзея; 5) Сербія; 6) Болгарія; 7) Дон. У слов'янській конфедерації, як бачимо, відсутня Росія, і це не випадково. За твердженням сучасного дослідника історії українського конституціоналізму М. Томенка, у вилучених «охранкою» зошитах Г. Андрузького міститься радикальний запис про необхідність зруйнувати Росію, щоб збудувати Україну [17, с. 4–30].

Висновки. Беззаперечно, скасування кріпосного права в Російській імперії у 1861 р. за царювання Олександра II – це «перелом», «поворотний пункт» історії Росії. Такої оцінки дотримувався не лише законодавець, а й сучасники як усередині країни, так і за її межами, дослідники, для яких вона завжди становила особливий інтерес.

Здійснення цієї акції відбулося не на порожньому місці. Початок правління Миколи I (1825–1855) ознаменувався повстанням декабристів на Сенатській площі в Санкт-Петербурзі

і, як наслідок, згоранням публічної дискусії щодо розроблення й ухвалення конституції Російської імперії. Урядові кола не ставили на порядок денний проблему реформування політичної системи Росії. Принаймні, нами не зафіксовано жодного законопроекту, спрямованого на вдосконалення механізму держави, який вийшов би із владних кабінетів у цей період. Правова і громадська думка пульсувала в нелегальних умовах. Уперше в Росії обґрунтували необхідність переходу від абсолютної монархії до республіканської форми правління таємні організації, що функціонували на теренах України – Південне товариство під керівництвом П. Пестеля й Кирило-Мефодіївське товариство з центром у Києві.

Список використаної літератури:

1. Хорошилов А.Н. Генезис республіканской формы правления в России / А.Н. Хорошилов. – М. : ЭКСМО, 1995. – 324 с.
2. Габо́в Г.И. Общественно-политические и философские взгляды декабристов / Г.И. Габо́в. – М. : Знание, 1953. – 39 с.
3. Пестель П. Русская правда. Наказ Временному Верховному Правлению / П. Пестель. – СПб : Культура, 1906. – 244 с.
4. Федоров В.А. Декабристы и их время / В.А. Федоров. – М. : МГУ, 1992. – 272 с.
5. Покровский В.С. История русской политической мысли : [конспект лекций] / В.С. Покровский – Вып. 3. – М. : Гос. изд-во полит. л-ры, 1952. – 75 с.
6. Кульчицкий В.С. Державно-правові погляди декабристів / В.С. Кульчицкий // Проблеми правознавства. – 1975. – Вип. 32. – С. 3–10.
7. Бокова В.М. «Ликурговые законы» Павла Пестеля / В.М. Бокова // Декабристы : Актуальные проблемы и новые подходы / отв. ред. О.И. Киянская; сост. О.И. Киянская, М.П. Одесский, Д.М. Фельдман. – М. : Рос. гос. гуманитар. у-т, 2008. – 721 с.
8. Нечкина М.В. Декабристы / М.В. Нечкина (Серия : Страницы истории нашей Родины). – М. : Наука, 1982. – 368 с.
9. Ланда С. Дух революционных преобразований : Из истории форми-

рования идеологии и политической организации декабристов, 1816–1825 / С. Ланда. – М. : Мысль, 1975. – 382 с.

10. Рудницкая Е.Л. Феномен Павла Пестеля / Е.Л. Рудницкая // *Annali. Sezione Storico-politico-sociale. XI–XII. 1989–1990.* – Napoli, 1994. – р. 78–112.

11. Хорос В.Г. «Социалист прежде социализма» : о социально-политических взглядах П.И. Пестеля / В.Г. Хорос // *Историко-философский ежегодник. 1986.* – М., 1986. – С. 125–138.

12. Захарченко П. Право власності на землю в Україні : правове забезпечення та особливості реалізації (середина XIX–початок XX ст.) : [монографія] / П. Захарченко. – К. : Атіка, 2010. – 327 с.

13. Цвілюк С.А. Исторична мудрість Великого Кобзаря. Историзм та соціально-політичний вимір епічних творів Тарас Шевченка / С.А. Цвілюк. – Одеса : Маяк, 2008. – 311 с.

14. Костомаров М.І. «Закон божий» (Книга буття українського народу) / М.І. Костомаров. – К. : Либідь, 1991. – 39 с.

15. Мицик Ю.А. Історія України : [навчальний посібник] / Ю.А. Мицик, О.Г. Бажан, В.С. Власов. – 2-е вид. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 586 с.

16. Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. / укладачі: О.О. Франко, М.І. Бутч, І.І. Глизь. – К. : Наукова думка, 1990. – Т. 3. – 1990. – 431 с.

17. Томенко М.В. Сутність та основні характеристики історії українського конституціоналізму / М.В. Томенко // *Розвиток права України : від Конституції Пилипа Орлика до сьогодні* : зб. наук. праць міжн. наук. конф. 20 травня 2010 р. : [наукове видання]. – К. : Обрії, 2010. – С. 4–30.

НОРМЫ ПРАВА И МОРАЛИ: ИХ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ПРАВОСОЗНАНИЯ СОТРУДНИКОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Ирина ЕВХУТИЧ,

преподаватель кафедры гражданского права и процесса
Львовского государственного университета внутренних дел

Summary

Article deepens and synthesizes theoretical understanding of the content and the structural and functional features of the impact of law and morality on the formation of justice law enforcement.

Key words: law, morality, sense of justice, legal knowledge, a collective sense of justice, professional sense of justice.

Аннотация

В статье углубляется и синтезируется теоретические представления о содержательных и структурно-функциональных особенностях воздействия права и морали на формирование правосознания правоохранителей.

Ключевые слова: право, мораль, правосознание, правовые знания, коллективное правосознание, профессиональное правосознание.

Постановка проблемы. Право и мораль возникают в истории социального общения в виде двух традиционных комплексов правил и требований, которые поддерживают определенный порядок и ритм общения, а также содержат ориентиры по различным вариантам добропорядочного и законопослушного поведения.

Актуальность темы. Исследование содержательных и структурно-функциональных особенностей воздействия права и морали на формирование личности правоохранителя имеют чрезвычайно большое значение в контексте социальных представлений современного общества, ведь каждый милиционер занимается групповой деятельностью в правовой сфере общества, что требует юридических знаний, умений, навыков, необходимых для выполнения служебных полномочий. Качество исполнения полномочий зависит от глубины осознания стражем своих морально-правовых обязанностей.

Влияние норм права и морали на формирование правосознания правоохранителей исследовали ведущие зарубежные и отечественные ученые Р. Байниязов, Е. Белканов, Н. Венгеро, Н. Евплов, В. Кудрявцев, И. Кузьмин, Е. Лукашев, В. Петков и др.

Для того чтобы исследовать влияние права и морали на формирование правосознания правоохранителя, надо определить те понятия, признаки, структуру,

функции и виды, которые она приобретает при различных развивающихся ситуациях.

Итак, целью данной статьи является необходимость исследования теоретических представлений о содержательных и структурно-функциональных особенностях воздействия права и морали на формирование правосознания правоохранителей.

Изложение основного материала исследования. Сознание способствует приспособлению человека к внешнему миру, формирует его программу и внутренний план деятельности. Именно в сознании синтезируются динамические модели действительности, с помощью которых человек ориентируется в окружающей физической и социальной среде. Сознание определяет предварительную мысленную модель действий человека, его способность осознавать происходящее в нем самом и окружающем мире. Итак, сознание осуществляет контроль и управление поведением человека. Развитие правосознание формируется у человека только тогда, когда он задействован в общественной жизни, приобретает к его культурному наследию, поэтому его нельзя рассматривать в отрыве от явлений общественной жизни.

Правосознание – это совокупность рациональных и психологических компонентов, которые не только ограждают сознание правовой действительности,